

relativne. Nema sumnje, relativizam je i logika, i priroda, i duša humanizma. Ajnštajnova teorija relativiteta je završna, zbirna rezultanta humanizma i svih njegovih filozofskih, naučnih, tehničkih i političkih ograna. No ne samo to, nego u poslednjoj liniji svojoj, humanizam nije drugo do – nihilizam.

Krizu evropskog duha ovako ocrtava nemački filozof Karl Joel: "Našem pogledu na svet nedostaje potez ka celini uopšte i smisao za apsolutno. Nedostaje nam celina osvedočenja, a sa najvišom snagom osvedočenja i najviša snaga verovanja; naš moral nema velikih karaktera; naša istorija nema ličnosti kroz koje se izdržava ceo narod i celo vreme u najzbičnijoj snazi. Nedostaje nam velika poezija, jer naša fantazija, otrgnuta od kosmičke celine, hvata se samo malenoga a u velikom se amo igra, jer naše pesnike ne nosi više ono kosmičko osećanje klasičara, koje je njihovim stihovima davalo viši zvuk i njihovim likovima unutrašnju nužnost. Imamo najopojnije slikarstvo tona bez melosa, najraskošniji patos bez etosa, i najšareniju instrumentaciju, ilustraciju, inscenaciju, najveštiju tehniku bez duše. Imamo najvidljiviju sredinu, najbogatiju pozornicu, najživlju radnju bez junaka, sa masama i marionetama kao junacima. Imamo režiju kao umetnost s najjačim efektom, umetnost pojava bez suštine. Imamo najbogatiji život; ali on nema mira i zaokruženosti, unutrašnje harmonije, jer mu nedostaje smisao za celinu, za izmirenje čoveka i sveta. Tako kriza filozofije postaje kriza vremena".

Da, da, humanizam se nije mogao ne razviti u nihilizam. Zar može čovek ne postati nihilist, kada ne prizna nikakvu apsolutnu vrednost? Idite koritom logike do kraja, i vi ćete morati doći do zaključka, da je relativizam – otac anarhizma. Pošto su sva bića relativna, onda – nijedno od njih nema prava da sebe nametne drugima. Pokuša li, treba ratovati do istrebljenja. Pošto su sve vrednosti relativne, kakvo pravo ima ma koja od njih, da sebe nametne za najveću i vrhovnu? Na osnovu čega tvoja istina, prijatelju, potiskuje moju, kada su i jedna i druga relativne? Pošto u čovečanskim svetovima nema ničeg apsolutnog, onda – ne postoji ni hijerarhija bića, ni hijerarhija vrednosti; postoji samo anarhija.

I zaista, stvarnost je nad stvarnostima, da su nihilizam i anarhizam logički završetak evropske kulture, neizbežna završna forma evropskog humanizma i relativizma. Humanizam se neminovno izviđa u ateizam, prolazi